

ІСТОРІЯ ТА СУСПІЛЬСТВО ЯПОНІЇ

О. Квасниця,

Львівський національний університет
імені Івана Франка

ЯПОНСЬКА ІДЕНТИТАРНА МАТРИЦЯ ЯК ЧИННИК БУТТЯ НАЦІЇ

Автор робить спробу з'ясувати складові японської ідентитарної матриці і її вплив на буття нації, а також пояснити вплив національної свідомості на формування національної ідеї в контексті теорій «кокутай» та «ніхонджінрон».

Ключові слова: японська національна свідомість, ідентичність, національна ідея, концепція примордіалізму, «кокутай», «ніхонджінрон», «кідзуна».

Автор пытается объяснить составляющие японской идентитарной матрицы и ее влияние на национальное бытие, а также объясняет влияние национального сознания на формирование национальной идеи в контексте теорий «кокутай» и «нихонджинрон».

Ключевые слова: японское национальное сознание, идентичность, национальная идея, концепция примордиализма, «кокутай», «нихонджинрон», «кидзуна».

The author tries to find out the system of Japanese national conscience and influence of the latter over being of the nation. In addition the article attempts to give an explanation of the effect of national conscience on Japanese national idea;

Key words: Japanese national conscience, identity, Japanese national idea, primordialism, “Kokutai”, “Nihonjinron”, “kizuna”.

Основними подіями 2011 року в Японії були великомасштабний землетрус магнітудою дев'ять балів за шкалою Ріхтера і цунамі, яке руйнівною хвилею накрило північно-східне узбережжя Японії, унаслідок чого загинули тисячі людей і були знесені цілі міста. Стоїчна реакція японців перед лицем стихійного лиха та дух взаємодопомоги здивували весь світ. За місяць після катастрофи прем'єр-міністр Японії Наото Кан подякував міжнародному співтовариству за допомогу країні в листі із заголовком «Кідзуна — узи дружби».

Ієрогліф «Кідзуна» (kizuna) — узи, емоційне єднання, дуже влучно відображає «дух співпраці» як на мікрорівні, рівні національному, так і на макрорівні – міжнародному. Саме цей ієрогліф став символом національної мобілізації японців на відновлення країни. Як зазначив Надзвичайний і Повноважний Посол Японії в Україні Тоїчі Саката: «Під час Великого східнояпонського землетрусу Японія пережила велику трагедію, але разом із тим це стало нагодою для нас ще раз усвідомити не-

зламність свого духу й важливість дружніх відносин із міжнародною спільнотою» [Сакага 2012].

Щобільше, цей ієрогліф має всі шанси стати провідним мотто новітньої історії Японії. Як зауважила Юріко Коїке, колишній міністр оборони Японії й радник з питань національної безпеки, «... колись, після того, як буде написана історія недавнього стихійного лиха в Японії, «кідзуна» стане більш відомим словом, ніж «цунамі» [Коїке 2011]. Бо саме дух взаємодопомоги супроти руйнівної сили природної стихії, вкотре оприявнив онтологічні риси національного характеру японців. І як колись історія про цунамі була поширена на всю Японію, так і «кідзуна» стане символом невмирущості національного духу японців у наш час. До речі, слово «цунамі» — японського походження. Вперше це слово потрапило в обіг завдяки письменникові Коизумі Якумо, (справжнє ім'я Патрік Лафкадіо Херн), який у романі «Живий Бог» (A Living God) описав землетрус 1896 року Мейджі Санріку, що забрав більше 20 тис. життів у тому самому районі, що й землетрус 2011 року. Згодом цей роман було включено у навчальну шкільну програму під назвою «Підпал рисового поля» (The Burning of the Rice Field). За романом Коизумі Якумо, головний герой на ім'я Гохо, що жив на вершині пагорба свого села, помітив хвилю цунамі. Щоб попередити мешканців села про катастрофу, що наближається, Гохо підпалює, щойно зрізані снопи рису. Односельці, зібравшись гасити пожежу, побачили як стихія руйнує їхні житла. Рис згорів, але їхні життя було врятовано.

Без сумніву, що трагедія і велич духу японського народу 2011 року буде осмислена на високому художньому рівні, а слово «кідзуна» увійде в навчально-освітню програму Японії, вкотре рельєфніше демонструючи і собі, і світові сильні ознаки свого національного характеру.

Коли ми говоримо про національний характер як сукупність психологічно-ментальних та повендіткових ознак притаманних певній етнонаціональній спільноті, то науковці сходяться на тому, що в японському національному характері присутні такі загальноетнічні риси, як працелюбність, естетичне чуття, любов до природи, дотримання традицій, схильність до запозичень, етноцентризм, практицизм. Серед рис групової поведінки – дисциплінованість, відданість авторитетові, почуття обов'язку. На рівні побуту – ввічливість, акуратність, самоопанування, ощадність, цікавість [Пронников 1985, 30].

Національний характер є невід'ємною складовою національної свідомості. Попередньо варто зазначити, що на аналітичному рівні наукова спільнота розрізняє поняття **етнічної** (культурно-релігійна, мовна) ідентичності та **національної** свідомості (політична). Як зазначає Г. Касьянов, національна самосвідомість (ідентичність) – це передовсім уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особа вважає себе частиною такої спільноти і усвідомлює особливі відмінні риси своєї спільноти, це дає підстави стверджувати факт існування національної свідомості (ідентичності) [Касьянов 1999, 284]. В концепції польської дослідниці Т. Хінчевської-Геннелі «Національна свідомість – це соціально-психологічний феномен, характерний для особистостей чи груп людей. Це прояв існування нації на певному етапі її розвитку, і водночас необхідна умова її існування. Національна свідомість форму-

ється під впливом таких чинників, як належність до мовної спільноти, історичні традиції (у тому числі правові і звичаєві), релігія; потреба у створенні народного героя (моральної ідеї); територіальна спільність; прагнення незалежної державності. Жоден із цих чинників не є абсолютно необхідним, водночас наявність одного чи двох із них не є достатньою. Всі вони можуть змінюватися з часом» [Касьянов 1999, 284 - 285].

На думку британського дослідника Ентоні Сміта, ідентитарну матрицю нації складають:

1. Історична територія.
2. Спільні міфи та історична пам'ять.
3. Спільна масова громадська думка.
4. Єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства.
5. Спільна економіка, можливість вільно пересуватися в межах національної території [Касьянов 1999, 284].

Отож спробуємо з'ясувати, на підставі чого японці ідентифікують себе як певну етнонаціональну спільноту. Передовсім у Японії етнічна свідомість є тотожна поняттю національна свідомість. Коли ж визначати до якого типу націй належить Японія, а саме етнічної чи політичної, то тут нема жодних сумнівів щодо того, що японці – це етнічна нація (до слова, в Японії нація завжди була інкорпорована в поняття держави і ніколи не існувала незалежно від нього), оскільки 90 % населення країни складають однорідну етнічну структуру країни. Японський етноцентризм (етнічна ментальність) обумовлений багатьма чинниками. Це, зокрема, острівний характер цивілізації і перманентні стихійні лиха, що спричиняли закритість ментальності етнофорів, це географічне розташування і кліматичні умови, це особливості виробничої діяльності і ієрархічна соціальна структура, це історична пам'ять та спільні міфи. Коли говорити про останнє, то саме міфологія відображає питомо національний дух Японії. Як зауважує американський дослідник Дж. Армстронг, «міф – це інтегруючий феномен, в якому символи національної ідентичності набувають зрозумілого значення» [Касьянов 1999, 285] і як наслідок легітимізують права певної нації.

Так, японські хроніки, «Кодзікі» (Записки давнини, 712 р.), «Ніхон Шьокі» (Анали Японії, 720 р.) є збіркою міфів та історичних переказів. Згідно з синтоїзмом, священну книгу якої складають «Кодзікі», японська нація походить від богині сонця Амаатерасу, прямим нащадком якої був легендарний імператор Джиммо-Тенно, який посів престол «держави Ямато» у 660 р. до н.е. і започаткував династію японських імператорів – мікадо. Особа імператора, як і ідея імператорської влади, яка мала сакральний вимір, завжди були інтегруючими чинниками національної свідомості японців. До нині історію країни поділяють на ери правління того чи іншого імператора. Відтак міф про генезу японської нації вкотре підсилює думку про унікальність японців, які споконвіку живуть на історичній території, розмовляють спільною мовою, сповідують національну релігію, що в цілому відповідає примордіалістській концепції генези нації. До слова, термін «примордіальний» науковці трактують, як «прадавній», «споконвічний». Український дослідник Г. Касьянов, посиляючись на «класичного» примордіаліста американського антрополога К. Гіртца, зазначає, що «в «донаціоналістичну» епоху склалася система взаємодії, взаємного «зчеплення» між

людьми, яка базується на мовних, релігійних, расових, етнічних, територіальних та інших зв'язках. Відповідно, етнічна група, як і нація, для примордіаліста – це «природна спільнота. Кожна людина як особистість несе в собі протягом усього життя почуття спорідненості з членами етнічної групи чи нації, почуття, корені якого – у місці народження, кровних зв'язках, релігії, мові та стилі міжособистісних та суспільних взаємин, які є «природними» для неї й «духовними» за своїм характером. Ці зв'язки являють собою даність людської особистості й закорінені в її підсвідомості, а не з'явилися внаслідок раціональної діяльності» [Касьянов 1999, 85]. Повертаючись до питання японського етногенезу, можна сміливо стверджувати, що японська нація належить до примордіального типу націй в термінах суспільствознавців.

Отже, саме синтоїзм став наріжним каменем японської ідентичності, на основі якого сформувалася національна картина світу, яка згодом стала фундаментом для самобутньої національної ідеї, що історично еволюціонувала відповідно до вимог і викликів часу.

Так історіографія японської національної ідеї бере свій початок зі «школи Міто», коли за наказом Токугави Міцукіні (1628 - 1700) було відкрито Дослідний інститут історії Японії. «Велика історія Японії», яку було завершено 1720 року, всотала в себе ідеї синтоїзму, конфуціанської філософії та морального кодексу самурайства.

У першій половині XIX ст «школа Міто» розробляє концепцію «**кокутай**» (державний організм), яка згодом стає офіційною доктриною Ери Мейджи (1868 – 1911 рр.). Згідно з цим вченням, кокутай – питомо японська національно-державна спільнота, яка складає єдине живе ціле, де перший рівень посідають боги камі та імператор, другий – японський народ (нащадки богів) і третій – Японські острови (творіння богів) [Молодяков 2004]. Імператор є захисником нації, який дбає про свій народ, як батько про сім'ю. Окрім божественного походження та континуїтету династії, ця концепція наголошувала на тому, що японські острови ніколи ніким не були завойовані. І цим, як зауважує В. Молодяков, Японія рішуче протиставила себе решті світу. 1941 року правник і провідний ідеолог націоналізму Хіранума Кіітіро (1867 1952) заявив: «Японський державний устрій не має аналогів у світі... В інших країнах династії засновувалися людьми. <...> І лише в Японії престол успадковано від божественних предків. Династії, створені людьми, можуть загинути, але трон, заснований богами, непідвладний волі людей».

Концепція «кокутай» обґрунтовувала унікальність і неповторність японської нації і в першій половині XX ст. стала основою для державної ідеології. В праці «Основні принципи кокутай» (1937 р.) було сформульовано офіційну концепцію національної ідеї. Насамперед вона утверджувала єдність імператора, народу та боговibrаної землі як єдиного організму і єдиної сім'ї. «Основні принципи кокутай» – були останньою масштабною спробою формування національної ідеї в традиційній, довоєнній Японії.

Впродовж 30–40-х років XX ст ідеологія японського націоналізму трансформується у крайні форми імперіалізму та шовінізму.

Після поразки у Другій світовій війні і повної капітуляції, японська національна свідомість пережила тектонічні розломи, адже було вщент зруйновано той фунда-

мент, який легітимізував і наповнював сенсом існування японської нації. В японській ідентитарній матриці з'явилися світоглядні прірви, які формували в пересічному японця комплекс привини і розчарування, адже те, що єднало, що було світоглядним орієнтиром, водночас було ліквідовано. Все те, з чого доведена японська національна свідомість була горда, стало забороненим: імператора було усунено від влади, а його ім'я втратило свій сакральний ореол; патріотизм та національні традиції було оголошено реакційними, натомість, все «іноземне» оголошувалося прогресивним. Доходило навіть до крайнощів. Приміром, письменник-комуніст Х. Нома запропонував замість японської мови запровадити англійську. Давні форми національної ідентифікації було зруйновано. Уряд зробив ставку на економічні перетворення і формування позитивного іміджу держави на світовій арені.

Однак питання самоідентифікації не могли залишатися поза теоретичним і практичним осмисленням. Національні травми необхідно лікувати, комплекси пропрацьовувати і далі наповнювати життя конструктивними смислами. Інстинкт самозбереження японців повернув до життя національну ідею в нофій формі. На той раз у формі «культурного націоналізму».

Так, 1960 – 1970 роках, коли Японська економіка була на вершині свого розвитку і весь світ заговорив про «японське економічне диво», національну ідею було наповнено новими смислами, які склали основу теорії «ніхонджірон» (вчення про японців). Відтепер культурний націоналізм опирався передовсім на етнологію (Янагіда Кунію), яка спробувала реанімувати японську національну свідомість. В межах концепції «ніхонджірон» провідну роль для ідентифікації відіграють теорія «рисової цивілізації», теорія «групи» і теорія «крові японців». По-перше, «рисова цивілізація» з якою себе ототожнюють японці, ні кращі і не гірша за інших, вона просто інша, а тому унікальна. По-друге, група - це те мікросередовище, поза яким японець себе не мислить, адже вона є провідною інстанцією на всіх рівнях соціального об'єднання: сім'я – професійний колектив – держава. Щобільше, в системі рис групової поведінки виокремлюють передовсім дисциплінованість, відданість авторитетові і почуття обов'язку. Саме груповий характер забезпечив успіх японського економічного дива та менеджменту. І нарешті «теорію крові» можна звести до формули «збагнути Японію і японців, їхню цивілізацію у культуру може тільки той, хто народився японцем» [Молодяков 2004].

Відтак можна стверджувати, що концепція «ніхонджірон» реконструювала японський національний характер, повернувши японцям гордість за самих себе і свою країну.

На початку 90-х років ХХ ст, коли теорія ніхонджірон вичерпала свій потенціал, а глобалізація як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації набирав обертів, питання національної ідентичності японців вкотре постало перед новим випробуванням. Здавалося, що глобалізаційні процеси мають абсолютно незворотний характер. Втім приклад Японії, вкотре здивував світ новою інтерпретацією глобалізації як явища, а саме формулою «глокалізації» (глобальність + локальність), коли на глобальному рівні країна таки не втрачає своєї ідентичності. Втім це питання вже іншої наукової розвідки.

Ми ж, повертаючись до питання ідентитарної матриці японської нації, зазначимо, що саме національна вдача дозволила японській нації гідно пережити події 2011 року, продемонструвавши всьому світові стійкість національного духу Японії.

1. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія / Георгій Касьянов. — К.: Либідь, 1999. — 352 с.; 2. Коїке Ю. Кідзуна vs цунамі, або Емоційне єднання для відновлення Японії / Ю. Коїке // День. — 2011. — №57-58; 3. Молодяков В. Японская национальная идея переживает кризис / В. Молодяков // Политический журнал. — 2004. — № 28; 4. Пронников В., Ладанов И. Японцы. Этнопсихологические очерки / В. Пронников, И. Ладанов. — М.: Наука, 1985. — 340 с.; 5. Саката Т. Щира подяка всім українцям. До річниці Великого східнояпонського землетрусу / Т. Саката // День. — 2012. — № 41 – 42.

Т. Комарницька,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА У ЗАКОНОДАВСТВІ ЯПОНІЇ

У статті висвітлено проблемні моменти визначення статусу міжнародного договору Японії в національному законодавстві Японії та проаналізовано співвідношення норм статті 9 Конституції Японії з нормами Статуту ООН. Зокрема, увагу приділено проблемності реалізації Японією права на самооборону держави, закріпленого у Статуті ООН, з огляду на заборону утримувати військо відповідно до статті 9 Конституції.

Ключові слова: міжнародне право, Конституція, міжнародний договір, утримання від погрози силою або її застосування, право на самооборону

В статье указываются проблемные моменты определения статуса международного договора Японии в законодательстве Японии, а также анализируется соотношение норм статьи 9 Конституции Японии с нормами Устава ООН. Внимание уделяется проблеме реализации Японией права на самооборону государства, закрепленного в Уставе ООН, учитывая запрет удерживать армию согласно статье 9 Конституции.

Ключевые слова: международное право, Конституция, международный договор, воздержание от угрозы силой или ее применения, право на самооборону

The article deals with the issues concerning determination of the status of the international treaty of Japan in Japanese legislation, as well as the correlation of the